

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สตรีในพระพุทธรศาสนา

ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒๒ ปรับปรุงใหม่

ดร.มนตรี สิริโรจนานันท์

สตรีในพระพุทธศาสนา

(Women in Buddhism)

ถ่ายเอกสารแทนการใช้หนังสือ
คือการทำลายภูมิปัญญาสร้างสรรค์

สตรีในพระพุทธศาสนา (Women in Buddhism)

ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ ปรับปรุงใหม่

ดร. มนตรี สิริโรจนานันท์
ผู้ช่วยศาสตราจารย์

ภาควิชาประวัติศาสตร์ ปรัชญา และวรรณคดีอังกฤษ
คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๒๕๖๒

หนังสือที่ได้รับทุนสนับสนุนการเขียนตำราจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. ๒๕๕๓

มนตรี สิริโรจนานนท์.

สตรียุคใหม่ในพุทธศาสนา.

๑. สตรียุคใหม่ในพุทธศาสนา. ๒. ภิกษุณีในพุทธศาสนา. ๓. ซี--ไทย.

BQ4570.ส3

ISBN 978-616-314-457-7

ISBN (E-BOOK) 978-616-314-458-4

ลิขสิทธิ์ของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มนตรี สิริโรจนานนท์
สงวนลิขสิทธิ์

ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ เดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๖๒

จำนวน ๒๐๐ เล่ม

ฉบับอิเล็กทรอนิกส์ (e-book) กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒

จัดพิมพ์และจัดจำหน่ายโดยสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ท่าพระจันทร์: อาคารธรรมศาสตร์ ๖๐ ปี ชั้น U1 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ถนนพระจันทร์ กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐ โทร. ๐-๒๒๒๓-๙๒๓๒

ศูนย์รังสิต: อาคารโดมบริหาร ชั้น ๓ ห้อง ๓๑๗ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ตำบลคลองหนึ่ง อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี ๑๒๑๒๑

โทร. ๐-๒๕๖๔-๒๘๕๕-๖๐ โทรสาร ๐-๒๕๖๔-๒๘๖๐

<http://www.thammasatpress.tu.ac.th>, e-mail: unipress@tu.ac.th

พิมพ์ที่ห้างหุ้นส่วนจำกัด เอ เอ เอ เซอร์วิส

นายอาทิตย์ พงษ์ภัทระวิทย์ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา

ที่มา: ภาพปก <https://pxhere.com/en/photo/1460323>

พิมพ์ครั้งที่ ๑ เดือนเมษายน ๒๕๕๖ จำนวน ๑๐๐ เล่ม

พิมพ์ครั้งที่ ๑ เดือนกรกฎาคม ๒๕๕๗ จำนวน ๒๐๐ เล่ม (ฉบับพิมพ์เพิ่ม)

พิมพ์ครั้งที่ ๒ เดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๖๒ จำนวน ๒๐๐ เล่ม

ราคาเล่มละ ๒๑๐.- บาท

สารบัญ

คำนำ (ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒)	(๙)
คำนำ (ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๑)	(๑๐)
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	(๑๑)

บทที่ ๑	ทำทึของพระพุทธรศาสนาต่อผู้หญิง	๑
	ศัพท์ที่หมายถึงผู้หญิงในคัมภีร์พระพุทธศาสนา	๒
	คำสอนที่มีลักษณะดูหมิ่นและยกย่องผู้หญิง	๙
	๑. คำสอนที่มีลักษณะดูหมิ่นผู้หญิง	๙
	๒. คำสอนที่มีลักษณะยกย่องผู้หญิง	๑๓
	๓. คำสอนที่มีลักษณะเสมอกันทั้งหญิงและชาย	๑๕
	ทัศนะเชิงวิพากษ์คำสอนที่มีลักษณะดูหมิ่นผู้หญิง	๑๗
	๑. มีการแต่งคัมภีร์เพิ่มเติม	๑๗
	๒. อธิบายแนวมานุษยนิยม	๑๙
	๓. อคติของผู้ท่องจำ/ผู้บันทึก	๒๐
	ปัจจัยที่ทำให้มีคำสอนในลักษณะดูหมิ่นผู้หญิง	๒๒

บทที่ ๒	คำสอนเกี่ยวกับเพศหญิงและเพศชาย	๒๖
	เพศหญิงลำบากกว่าเพศชาย	๒๗
	ศีล ๕ ข้อที่ ๓ กับเพศหญิง	๓๒
	เพศหญิงกับเพศชายสามารถสลับเปลี่ยนกันได้	๔๒

บทที่ ๓	ผู้หญิงอินเดียสมัยพุทธกาล	๕๐
	ผู้หญิงอินเดียสมัยก่อนพุทธกาล	๕๑
	ผู้หญิงอินเดียสมัยพุทธกาล	๕๙
	๑. ผู้หญิงในฐานะมารดา	๕๙
	๒. ผู้หญิงในฐานะภรรยา	๖๖
	๓. ผู้หญิงในฐานะลูกสาว	๗๓
	๔. ผู้หญิงในฐานะหญิงหม้าย	๗๗
	๕. ผู้หญิงในฐานะโสเภณี	๘๕

บทที่ ๔ อุบาสิกา: ผู้หญิงผู้ใกล้ชิดดพระพุทธรศาสนา	๙๐
ลักษณะและหน้าที่ของอุบาสิกา	๙๑
อุบาสิกาสสมัยพุทธกาล	๙๔
บทบาทของอุบาสิกาสสมัยพุทธกาล	๑๑๖
๑. บทบาทในด้านการศึกษา	๑๑๗
๒. บทบาทในด้านการปฏิบัติธรรม	๑๒๐
๓. บทบาทในด้านการเผยแผ่ธรรม	๑๒๗
๔. บทบาทในด้านการแก้ข้อกล่าวหา (ปรีปวาท)	๑๓๑
 บทที่ ๕ การบวชเป็นภิกษุณีสมัยพุทธกาล	๑๓๖
รูปแบบการบวชเป็นภิกษุณี	๑๓๗
๑. ครุธรรมปฏิคคหณุปสัมปทา	๑๓๗
๒. ผู้ตติจตุตถกรรมวาจาอุปสัมปทา	๑๓๙
๓. อัญญาจิกาอุปสัมปทา	๑๔๐
๔. ทูเตนอุปสัมปทา	๑๔๒
ขั้นตอนการบวชเป็นภิกษุณี	๑๔๓
ปัญหาเรื่องครุธรรม ๘ ประการ	๑๕๓
๑. ครุธรรม ๘ ในพระไตรปิฎก	๑๕๕
๒. ทศนะเชิงวิพากษ์ว่าครุธรรม ๘ ไม่ใช่พุทธพจน์	๑๕๘
๓. ความเป็นพุทธพจน์ของครุธรรม ๘	๑๕๙
 บทที่ ๖ บทบาทของภิกษุณีในสมัยพุทธกาล	๑๘๐
ภิกษุณีที่ได้รับบทยกย่องจากพระพุทธเจ้า	๑๘๑
บทบาทของภิกษุณีสมัยพุทธกาล	๒๐๑
๑. บทบาทในด้านการศึกษา	๒๐๒
๒. บทบาทในด้านการปฏิบัติธรรม	๒๑๐
๓. บทบาทในด้านการเผยแผ่ธรรม	๒๑๕
๔. บทบาทในด้านการแก้ปรีปวาท	๒๒๑

บทที่ ๗ พุทธวิธีการสอนพระภิกษุเรื่องผู้หญิง**๒๒๒๖**

หลักธรรมที่พระภิกษุพึงปฏิบัติต่อผู้หญิง

๒๒๗

๑. ทรงสอนพระภิกษุให้ระวังเรื่องลาภสักการะ

๒๒๗

๒. ทรงสอนพระภิกษุให้ระวังเรื่องผู้หญิง

๒๓๐

พุทธวิธีการสอนพระภิกษุเรื่องผู้หญิง

๒๓๕

ชาตก: เรื่องเล่าประกอบการสอนพระภิกษุให้ระวังผู้หญิง

๒๔๔

๑. ชาตกที่ใช้สอนเหล่าภิกษุที่ไม่สำรวมระวังอินทรี

๒๔๖

๒. ชาตกที่ใช้สอนเหล่าภิกษุที่ถูกผู้หญิงเล้าโลม

๒๕๒

๓. ชาตกที่ใช้สอนเหล่าภิกษุที่เกิดความเบื่อหน่ายเพราะกามวิตก

๒๖๑

บทที่ ๘ สตรีนियม: ผลกระทบต่อพระพุทธศาสนาเถรวาท**๒๒๖๖**

แนวคิดและทฤษฎีสตรีนियม

๒๖๗

๑. ความหมายของคำว่า “สตรีนियม”

๒๖๗

๒. แนวคิดและทฤษฎีสตรีนियม

๒๖๙

สตรีนियมในสังคมไทย

๒๗๒

สตรีนियมกับพระพุทธศาสนาเถรวาทในสังคมไทย

๒๗๓

การบวชเป็นภิกษุณีในประเทศไทย

๒๗๘

๑. การบวชเป็นภิกษุณีจากสงฆ์ ๒ ฝ่าย

๒๗๘

๒. การบวชเป็นภิกษุณีจากสงฆ์ฝ่ายเดียว

๒๘๒

๓. การออกกฎหมายเพื่อรับรองภิกษุณี

๒๘๗

สตรีนियม: ผลกระทบต่อพระพุทธศาสนาเถรวาท

๒๘๘

๑. ผลกระทบด้านลบ

๒๘๙

๒. ผลกระทบด้านบวก

๒๙๕

แนวทางที่ควรจะเป็นของภิกษุณีไทย

๒๙๘

บทที่ ๙ ผู้หญิงกับพระพุทธศาสนาในสังคมไทย**๓๐๐**

สถานการณ์นักบวชหญิงในต่างประเทศ

๓๐๑

ผู้หญิงในฐานะอุบาสิกาในสังคมไทย

๓๐๔

ผู้หญิงในฐานะแม่ชีในสังคมไทย

๓๐๙

๑. สถานภาพของแม่ชี

๓๐๙

๒. การศึกษาของแม่ชี

๓๑๓

๓. บทบาทของแม่ชี	๓๑๗
นักบวชหญิงรูปแบบต่างๆ ในสังคมไทย	๓๒๑
๑. ภิกษุณีเถรวาท (จากศรีลังกา)	๓๒๑
๒. ภิกษุณีเมหayan	๓๒๕
๓. ลิกขมาตุ (กลุ่มสันติอโศก)	๓๒๗
๔. ธรรมมาตา (สวนโมกข์)	๓๒๙
บรรณานุกรม	๓๓๓
ประวัติผู้เขียน	๓๔๓

คำนำ

(ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒)

หลังจากตำราวิชาสตรีในพระพุทธศาสนา ได้พิมพ์เผยแพร่และวางจำหน่ายหมดลงแล้ว ผู้เขียนได้ปรับปรุงแก้ไขต้นฉบับใหม่อีกครั้ง เพื่อปรับเนื้อหาให้มีความละเอียดยิ่งขึ้น รวมถึงเพิ่มเนื้อหาและประเด็นใหม่เข้ามา เริ่มจากเรื่องคำศัพท์ภาษาบาลีที่มีความหมายถึงผู้หญิง ในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนา ผู้เขียนนำมาเพิ่มไว้ในบทแรกเพื่อเป็นแนวทางให้แก่ผู้สนใจเกี่ยวกับศัพท์รวมถึงได้ค้นคว้าว่า ศัพท์นั้นมิถูกใช้อยู่ในคัมภีร์ที่ไหนบ้าง เนื้อหาอีกส่วนหนึ่งที่มีการเพิ่มเข้ามา คือ เรื่องชาดกที่พระพุทธเจ้าใช้เล่าเพื่อประกอบการสอนพระภิกษุเพื่อให้คลายความกำหนัดในเพศตรงข้าม การใช้เรื่องเล่าจากชาดกนี้ ผู้เขียนเห็นว่าเป็นอุบายวิธีที่ดีในการสอน ผู้คนส่วนใหญ่ไม่ชอบที่จะให้ผู้อื่นตำหนิหรือสั่งสอนตรงๆ แต่การสอนผ่านเรื่องเล่านี้จะช่วยให้ผู้ถูกสอนรู้สึกผ่อนคลาย ไม่เครียด และเปิดใจรับฟังมากกว่า เรื่องการใช้ชาดกเป็นอุบายวิธีประกอบการสอนของพระพุทธเจ้านี้ จะมีปรากฏอยู่ในบทที่ ๗ ส่วนการปรับปรุงแก้ไขในบทอื่นๆ นั้น ผู้เขียนได้ปรับเพิ่มเนื้อหาจากประเด็นเดิมให้มากขึ้น ละเอียดยิ่งขึ้นเพื่อให้ผู้อ่านสามารถทำความเข้าใจเนื้อหาได้ดีขึ้น การเพิ่มเนื้อหาจากประเด็นเดิมที่เห็นได้ชัด คือ การปรับเพิ่มบทบาทของอุบาสิกาและภิกษุณีให้สอดคล้องกับพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าประทานแนวทางไว้ว่ามี ๔ ประการ คือ บทบาทในด้านการศึกษา บทบาทในด้านการปฏิบัติ บทบาทในด้านเผยแผ่ และบทบาทในด้านการแก้ปรีชาพา ผู้เขียนได้ค้นคว้าเรื่องของอุบาสิกาและภิกษุณีที่มีปรากฏสมัยพุทธกาลมาประกอบบทบาทในแต่ละด้าน เพื่อแสดงให้เห็นว่า ผู้หญิงในพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาลนั้น มีความสามารถและมีบทบาทเพื่อพระศาสนาอย่างไร และบทสุดท้าย ผู้เขียนได้ปรับเพิ่มเนื้อหาเกี่ยวกับผู้หญิงในพระพุทธศาสนาในสังคมไทย เพื่อแสดงให้เห็นถึงบทบาทของผู้หญิงทั้งในฐานะอุบาสิก ในฐานะแม่ชีว่ามีความสามารถและศักยภาพในการพัฒนาชีวิตและช่วยเหลือสังคมได้อย่างไรบ้าง

ประการสำคัญจากตำราเล่มนี้ ผู้เขียนยังยืนยันด้วยข้อมูลดังเดิมว่า การบวชเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทนั้นต้องบวชจากสงฆ์ ๒ ฝ่าย พร้อมกันนี้ ยังได้แสดงถึงความเป็นพุทธพจน์ของครุธรรม ๘ ประการด้วยหลักฐานจากคัมภีร์ทั้งพระไตรปิฎกและอรรถกถา เพื่อเป็นการตอบข้อสงสัยที่ว่าครุธรรม ๘ นั้นเป็นพุทธพจน์จริงหรือไม่ ผู้เขียนหวังว่า ตำราเล่มนี้จะเป็นประโยชน์สำหรับผู้สนใจศึกษาและเรียนรู้เรื่องผู้หญิงในพระพุทธศาสนา หากตำรานี้มีความผิดพลาด บกพร่องในเรื่องใดแล้ว ผู้เขียนยินดีน้อมรับคำติติงเพื่อปรับปรุงแก้ไขในโอกาสต่อไป

ผศ.ดร.มนตรี สิริโรจนานันท์

คำนำ

(ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๑)

ตำราเรื่อง สตรีในพระพุทธศาสนา เล่มนี้ ผู้เขียนได้รับเงินทุนสนับสนุนจากคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๕๓ เพื่อส่งเสริมและพัฒนาอาจารย์ให้ผลิตผลงานทางวิชาการ อันจะเป็นประโยชน์สำหรับการเรียนการสอนและเป็นแหล่งค้นคว้าสำหรับผู้สนใจทางวิชาการทั่วไป ตำราเล่มนี้ มีเนื้อหาสาระที่จะให้ความเข้าใจหลักธรรมและวินัยของพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับผู้หญิงทั้งโดยตรงและโดยอ้อม เนื่องจากว่า หลักธรรมและวินัยในพระพุทธศาสนานั้น ถูกถ่ายทอดสืบต่อกันมานับพันปี เนื้อหาและเรื่องราวบางอย่างจึงก่อให้เกิดความเคลือบแคลงสงสัยแก่ผู้อ่านได้ว่าเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้าแท้จริงหรือไม่ โดยเฉพาะเนื้อหาที่ปรากฏในพระไตรปิฎกที่เสมือนมีลักษณะดูหมิ่นผู้หญิง ผู้เขียนได้ศึกษาเพื่อหาคำตอบข้อสงสัยเหล่านี้ พร้อมทั้งได้ค้นคว้าเรื่องผู้หญิงในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาทั้งในฐานะอุบาสิกาและภิกษุณี เพื่อความเข้าใจที่ถูกต้องในมุมมองของพระพุทธศาสนาเถรวาท นอกจากนี้ ยังได้เพิ่มเติมเรื่องผู้หญิงกับพระพุทธศาสนาในสังคมไทยยุคปัจจุบันเข้าไปด้วย อันแสดงให้เห็นถึงสถานะและบทบาทของผู้หญิงกับพระพุทธศาสนา

ผู้เขียนขอขอบคุณฝ่ายวิชาการและวิจัย คณะศิลปศาสตร์ ที่ได้ให้ทุนสนับสนุนจนตำราเล่มนี้สามารถเสร็จได้อย่างเรียบร้อย

ผู้เขียนหวังว่าตำราเล่มนี้จะเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจใฝ่ศึกษา ทำให้ได้ข้อมูล อันจะก่อให้เกิดการเรียนรู้เรื่องผู้หญิงในพระพุทธศาสนาเถรวาทตรงตามคัมภีร์ ส่วนการจะนำข้อมูลนี้ไปตีความต่างออกไปหรือไม่เห็นด้วยกับผู้เขียน ถือว่าเป็นความเห็นต่างที่สามารถเกิดขึ้นได้ แต่ความเห็นต่างไม่จำเป็นต้องแตกแยก การเรียนรู้ซึ่งกันและกันนั้นเป็นสิ่งที่พึงประสงค์ทางวิชาการ

มนตรี สิริโรจนานันท์ (สืบดวง)

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก อักษรย่อในตารางเล่มนี้ ผู้เขียนใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎก ภาษาบาลี ฉบับสยามรัฐ (โดยสืบค้นและอ้างอิงจาก CD BUDSIR/TT V.7 ของมหาวิทยาลัยมหิดล) สำหรับพระไตรปิฎกภาษาไทย ใช้ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ วิธีการอ้างอิงใช้แบบ เล่ม/ ข้อ/ หน้า หลังอักษรย่อชื่อคัมภีร์ เช่น

วิ.จู.(บาลี) ๗/๔๒๕/๒๕๘ หมายถึง วินยปิฎก จุฬวคคปาฬิ ภาษาบาลี เล่ม ๗ ข้อ ๔๒๕ หน้า ๒๕๘ ฉบับสยามรัฐ

ม.ม.(ไทย) ๑๒/๒๒๖/๒๓๗ หมายถึง มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ ภาษาไทย เล่ม ๑๒ ข้อ ๒๒๖ หน้า ๒๓๗ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระวินยปิฎก

วิ.มหา.	(บาลี) =	วินยปิฎก	มหาวิภังคปาฬิ	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา.	(ไทย) =	วินยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ภิกขุณี.	(บาลี) =	วินยปิฎก	ภิกขุณีวิภังคปาฬิ	(ภาษาบาลี)
วิ.ภิกขุณี.	(ไทย) =	วินยปิฎก	ภิกขุณีวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(ไทย) =	วินยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จู.	(บาลี) =	วินยปิฎก	จุฬวคคปาฬิ	(ภาษาบาลี)
วิ.จู.	(ไทย) =	วินยปิฎก	จุฬววรรค	(ภาษาไทย)
วิ.ป.	(ไทย) =	วินยปิฎก	ปริวารวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวรรค	(ภาษาไทย)
ที.สี.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปรปัณณาสก์	(ภาษาไทย)
ส.ส.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.นิ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
ส.สพ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพายนวรรค	(ภาษาไทย)

ส.ม.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปณจก.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปณจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตุกก.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฏฐก.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ทสก.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ข.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ.	(บาลี) =	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกปาฬิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.อิติ.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.วิ.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	วิมานวัตถุ	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เถรี.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรีคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.อป.	(ไทย) =	สูตรตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทาน	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา ในตำราเล่มนี้ ผู้เขียนสืบค้นและอ้างอิงจาก CD BUDSIR/TT V.7 ของมหาวิทยาลัยมหิดล (ซึ่งใช้อรรถกถาบาลีอักษรไทย ฉบับมหาวิทยาลัย (เฉพาะอรรถกถาธรรมบท ๘ เล่ม) นอกนั้นเป็นอรรถกถาบาลีอักษรไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย) โดยใช้รูปแบบ ชื่อย่อคัมภีร์ ตามด้วยเล่ม (ถ้ามี)/ ข้อ (ถ้ามี)/ หน้า เช่น

อง.เอกก.อ.(บาลี) ๑/๒๖๐/๓๘๔ หมายถึง องคุตตรนิกาย มโนรทปุรนี เอกกนิปาตอฏฐกถา ภาษาบาลี เล่ม ๑ ข้อ ๒๖๐ หน้า ๓๘๔

ขุ.ธ.อ.(บาลี) ๒/๒๓ หมายถึง ขุททกนิกาย ธรรมบทอฏฐกถา ภาษาบาลี เล่ม ๒ หน้า ๒๓

ขุ.อุ.อ.(บาลี) ๔๕/๓๑๖ หมายถึง ขุททกนิกาย ปรมัตถทีปนี อุทานอฏฐกถา ภาษาบาลี ข้อ ๔๕ หน้า ๓๑๖

ข้อสังเกต จำนวนเล่มในแต่ละคัมภีร์อรรถกถาภาษาบาลีจะมีไม่เกิน ๑๐ เล่ม ถ้าเลขหน้ามากกว่า ๑๐ นั้นหมายถึง ข้อ (สำหรับผู้ต้องการสืบค้นคัมภีร์อรรถกถาภาษาไทย สามารถสืบค้นได้โดยการเทียบเคียงจากชื่อคัมภีร์และเล่มฉบับภาษาบาลีเหล่านี้)

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.มหา.อ.	(บาลี) = วินัยปิฎก	สมณฑปาสาทิกา	มหาวิภังคอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.ภิกขุณี.อ.	(บาลี) = วินัยปิฎก	สมณฑปาสาทิกา	ภิกขุณีวิภังคอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.ม.อ.	(บาลี) = วินัยปิฎก	สมณฑปาสาทิกา	มหาวคคอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.จู.อ.	(บาลี) = วินัยปิฎก	สมณฑปาสาทิกา	จูฬวคคอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.ป.อ.	(บาลี) = วินัยปิฎก	สมณฑปาสาทิกา	ปรีวารวคคอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ที.สี.อ.	(บาลี) = ทีฆนิกาย	สมุญจลวิลาสินี	สีลขุททกคอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ที.ม.อ.	(บาลี) = ทีฆนิกาย	สมุญจลวิลาสินี	มหาวคคอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.อ.	(บาลี) = ทีฆนิกาย	สมุญจลวิลาสินี	ปาฎีกวคคอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ม.มุ.อ.	(บาลี) = มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสุทนี	มุลปณณาสกอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ม.อุ.อ.	(บาลี) = มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสุทนี	อุปริปณณาสกอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ส.ส.อ.	(บาลี) = สัตตนิคาย	สารตตปป์กาลินี	สคาถวคคอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ส.นิ.อ.	(บาลี) = สัตตนิคาย	สารตตปป์กาลินี	นิทานวคคอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ส.สพา.อ.	(บาลี) = สัตตนิคาย	สารตตปป์กาลินี	สพายตนวคคอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.เอกก.อ.	(บาลี) = องคุตตรนิกาย	มนโรถปุรณี	เอกกนิปาตอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.ทุก., ติก., จตุกก., อ.(บาลี) = องคุตตรนิกาย มโนโรถปุรณี ทุกาทินิปาตอฏฐกถา (ภาษาบาลี)				
อง.ปญจก., ฉก., สตตก., อฏฐก., นวก., ทสก., เอกาทสก., อ.(บาลี)				

= องคุตตรนิกาย มโนโรถปุรณี ปญจกาทินิปาตอฏฐกถา (ภาษาบาลี)

ขุ.ธ.อ.	(บาลี) = ขุททกนิกาย	-	ธมมปทอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.อุ.อ.	(บาลี) = ขุททกนิกาย	ปรมตตที่ปนี	อุทานอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.อิติ.อ.	(บาลี) = ขุททกนิกาย	ปรมตตที่ปนี	อิติวุตตกอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.สุ.อ.	(บาลี) = ขุททกนิกาย	ปรมตตชิติกา	สุตตนิปาตอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.วิ.อ.	(บาลี) = ขุททกนิกาย	ปรมตตที่ปนี	วิมานวตถุอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถร.อ.	(บาลี) = ขุททกนิกาย	ปรมตตที่ปนี	เถรคาถาอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถรี.อ.	(บาลี) = ขุททกนิกาย	ปรมตตที่ปนี	เถรีคาถาอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.เอกก.อ.	(บาลี) = ขุททกนิกาย	เอกกนิปาตชาตกอฏฐกถา	ปาฬิ	(ภาษาบาลี)

ขุ.ชา.ทก.อ. (บาลี) = ขุททกนิกาย	ทกนิปาตชาตกอฏฐกถาปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ติก.อ. (บาลี) = ขุททกนิกาย	ติกนิปาตชาตกอฏฐกถาปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.จตุกก.อ. (บาลี) = ขุททกนิกาย	จตุกกนิปาตชาตกอฏฐกถาปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ปญจก.อ. (บาลี) = ขุททกนิกาย	ปญจกนิปาตชาตกอฏฐกถาปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ฉก.อ. (บาลี) = ขุททกนิกาย	ฉกนิปาตชาตกอฏฐกถาปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.สตตก.อ. (บาลี) = ขุททกนิกาย	สตตกนิปาตชาตกอฏฐกถาปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.อฏฐก.อ. (บาลี) = ขุททกนิกาย	อฏฐกนิปาตชาตกอฏฐกถาปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.นวก.อ. (บาลี) = ขุททกนิกาย	นวกนิปาตชาตกอฏฐกถาปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ทสก.อ. (บาลี) = ขุททกนิกาย	ทสกนิปาตชาตกอฏฐกถาปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.เอกาทสก.อ. (บาลี) = ขุททกนิกาย	เอกาทสกนิปาตชาตกอฏฐกถาปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ปกิณณก.อ. (บาลี) = ขุททกนิกาย	ปกิณณกนิปาตชาตกอฏฐกถาปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.จตุตถาริส.อ. (บาลี) = ขุททกนิกาย	จตุตถาริสนิปาตชาตกอฏฐกถาปาลิ	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ปญญาส.อ. (บาลี) = ขุททกนิกาย	ปญญาสนิปาตชาตกอฏฐกถาปาลิ	(ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

อภิ.สง.อ. (บาลี) = อภิธมฺมปิฎก	ธมฺมสงฺคณี	อฏฐสาลินีอฏฐกถา	(ภาษาบาลี)
--------------------------------	------------	-----------------	------------

บทที่ ๑

คำทักของ พระพุทธรศาสนาต่อผู้หญิง

พระพุทธรศาสนาถือว่าเป็นสถาบันหลักสถาบันหนึ่งในสังคมไทยที่เป็นรากฐานของวัฒนธรรม ความเชื่อและพฤติกรรมของผู้คนในสังคมไทย คำสอนต่างๆ ในพระพุทธรศาสนาย่อมมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของผู้คนไม่โดยทางตรงก็โดยทางอ้อม ด้วยเหตุที่พระพุทธรศาสนามีแหล่งกำเนิดมาจากประเทศอินเดีย เมื่อกว่า ๒๕๐๐ ปีมาแล้ว การจะทำความเข้าใจคำสอนของพระพุทธรศาสนานั้นย่อมเลื่องไม่ได้ที่จะต้องคำนึงถึงบริบทของสังคมอินเดียในยุคสมัยนั้นประกอบด้วย ด้วยเหตุดังกล่าวนี้อาจตีความคำสอนโดยไม่ระมัดระวังอาจก่อให้เกิดความลำเอียงหรืออคติโดยเฉพาะต่อผู้หญิงได้ เพราะสังคมอินเดียในยุคสมัยนั้นมีทาสที่ต่อผู้หญิงที่ไม่ค่อยดีนัก พุทธรศาสนิกชนส่วนใหญ่ไม่ได้พิจารณาถึงคำสอนในพระพุทธรศาสนาอย่างจริงจังจึงไม่เห็นความคลาดเคลื่อนอันนำไปสู่การปฏิบัติที่ขาดการตระหนักถึงบทบาทของผู้หญิง

ในยุคสมัยปัจจุบันนี้ สังคมไทยพัฒนาเปลี่ยนแปลงไป แต่ความเชื่อและแนวปฏิบัติต่อผู้หญิงในพระพุทธรศาสนาบางอย่างยังคงยึดถือแนวทางที่เชื่อดั้งเดิมๆ กันมา จนบางครั้งอาจทำให้เกิดความละเลยในการปฏิบัติต่อเพศหญิงโดยไม่ใส่ใจ นักวิชาการด้านพระพุทธรศาสนาจึงควรที่จะให้ความสำคัญและตระหนักถึงบทบาทและความทุกข์ของผู้หญิงให้มากขึ้น ในความเป็นจริงแล้ว ความทุกข์ตามหลักการของพระพุทธรศาสนาโดยปรมาตมไม่มีการแบ่งแยกว่าเพศใดมีทุกข์หรือไม่มีทุกข์ แต่ในระดับสมมตินั้นตามสภาพความเป็นอยู่ วิถีชีวิตของมนุษย์ย่อมมีการแบ่งแยกเป็นเพศหญิงและเพศชาย มีการกำหนดบทบาทและหน้าที่ที่แตกต่างกัน ฉะนั้นทุกข์ของเพศหญิงและเพศชายจึงมีความแตกต่างกันไป บางเรื่องสำหรับผู้ชายอาจจะดูไม่เป็นทุกข์มากนัก แต่สำหรับผู้หญิงแล้วเรื่องนั้นก่อให้เกิดความทุกข์ได้มาก ดังนั้น การสอนธรรมเพื่อช่วยผ่อนเบาความทุกข์จึงจำเป็นที่จะต้องอาศัยความเข้าใจในหลายระดับ

การเข้าใจถึงเพศภาวะที่แตกต่างกันระหว่างหญิงกับชายจะช่วยให้การสอนธรรมนั้นเข้าถึงผู้คนโดยเฉพาะเพศหญิงได้อย่างแท้จริง

ถึงแม้ว่าเรื่องราวของผู้หญิงตามที่ปรากฏในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาจะเป็นเรื่องที่ประกอบหรืออยู่ในบริบทของผู้ชาย (พระภิกษุ) เป็นหลัก เนื้อหาส่วนใหญ่ในคัมภีร์นั้นเป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงมุ่งสั่งสอนพระภิกษุเป็นหลัก โดยปรมาตถ์นั้น พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนโดยมิได้แบ่งแยกเพศใดเพศหนึ่ง มนุษย์ทุกคนเป็นเพียงแค่การประกอบกันของขันธ ๕ เท่านั้น แต่ในระดับสมมติแล้ว ย่อมมีการสมมติกันว่าเป็นสัตว์ ว่าเป็นบุคคล มีตัวตน มีเรา มีเขาอยู่ ในระดับสมมตินี้เองที่ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนา จำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจในเนื้อหาเรื่องราวที่เกี่ยวกับผู้หญิงให้เข้าใจ อันจะไม่ทำให้เกิดการตีความและสั่งสอนกันไปในลักษณะที่จะก่อให้เกิดความอคติหรือลำเอียงต่อผู้หญิงได้ ผู้เขียนไม่ได้ปฏิเสธว่าในคัมภีร์พระพุทธศาสนาไม่มีเรื่องราวที่ไม่ดีเกี่ยวกับผู้หญิง แต่ประเด็นที่น่าสนใจและช่วยกันพิจารณาก็คือ เรื่องราวที่ไม่ดีเกี่ยวกับผู้หญิงนั้น เป็นจริงตามตัวอักษรอย่างนั้นหรือไม่ พระพุทธเจ้าทรงประสงค์ที่จะสอนอย่างนั้นจริงหรือไม่ และคำสอนดังกล่าวนั้น สามารถเป็นตัวแทนของการกล่าวถึงผู้หญิงทั้งหมดทั้งในยุคสมัยนั้นและในยุคสมัยนี้ได้หรือไม่ เรื่องเหล่านี้ จึงเป็นเรื่องที่ทั้งนักวิชาการด้านพระพุทธศาสนา และผู้ที่สนใจศาสนาในมุมมองของผู้หญิงจำเป็นจะต้องทำความเข้าใจให้ลึกซึ้ง เหมาะสม ก่อนที่จะถ่ายทอดต่อออกไป ซึ่งในเรื่องนี้ เรื่องอุไร กุศลาลัย อธิบายว่า เรื่องราวที่เป็นมรดกตกทอดรับทราบกันมาแต่โบราณเป็นเวลาพันๆ ปีนั้น เรามีชีวิตอยู่ในยุคปัจจุบัน จะใช้ความเข้าใจหรือมโนภาพของเราไปวัดหรือเปรียบเทียบย่อมเป็นการยาก ทั้งนี้เพราะ “กาล” และ “เทศ” แตกต่างกัน ... เราควรจะได้รับทราบและศึกษาพฤติกรรมเหล่านั้นโดยมีโยนิโสมนสิการ ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดปัญญาช่วยให้เราก้าวไปสู่ความเข้าใจอันถูกต้องมากยิ่งขึ้น^๑ ดังนั้น การอ่านคัมภีร์เก่าแล้วพบข้อความบางประการที่อาจทำให้ผู้อ่านเกิดความไม่พึงพอใจนั้น จำเป็นต้องอ่านอย่างรอบคอบ และไตร่ตรองอย่างถี่ถ้วนก่อนที่จะตัดสินใจตีความหรือเชื่อข้อความดังกล่าว

ศัพท์ที่หมายถึงผู้หญิงในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ก่อนที่จะอธิบายถึงท่าทีของพระพุทธศาสนาที่มีต่อผู้หญิงนั้น ผู้เขียนจะขออธิบายถึงศัพท์ที่ใช้ในทางพระพุทธศาสนาที่หมายถึงผู้หญิงก่อน เพราะคำว่า “ผู้หญิง” ในภาษาไทย ถ้าค้นหาที่มาจากศัพท์ภาษาบาลีในคัมภีร์ของพระพุทธศาสนา จะพบว่าศัพท์ที่ใช้หมายถึงผู้หญิงอยู่หลายศัพท์ด้วยกัน และเพื่อเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่สนใจใฝ่รู้ที่มาของภาษา ดังนั้น ในเบื้องต้นนี้ ผู้เขียนจะได้อธิบายเรื่องนี้โดยใช้แนวทางการอธิบายศัพท์ในคัมภีร์อภิธานวรรณนา ซึ่งแปลและเรียบเรียงโดยพระมหาสมปอง

^๑เรื่องอุไร กุศลาลัย (รวบรวม แปล และเรียบเรียง), สตรีในวรรณคดีพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๓๕), หน้า ๑๓.

มุกฺขิโต ในหนังสือเล่มนี้ อธิบายศัพท์ภาษาบาลีที่มีความหมายถึงผู้หญิงไว้ว่า มีอยู่ ๑๕ ศัพท์ พร้อมกันนี้ ผู้เขียนจะได้นำตัวอย่างคำศัพท์นั้นๆ จากพระไตรปิฎกมาประกอบ ดังนี้

๑) **อิตฺถิ** แปลว่า สตรี ผู้หญิง เพศหญิง มีความหมายตามรูปวิเคราะห์ศัพท์ว่า สตรีผู้ปรารถนาภาม ชื่อว่า อิตฺถิ (กามานิ อิจฺฉิตฺติ อิตฺถิ) หรือสตรีที่บุรุษปรารถนา ชื่อว่า อิตฺถิ (ปฺริเสหิ อิจฺฉิตฺติ อิตฺถิ)^๒

คำว่า “อิตฺถิ” ที่แปลว่า สตรี นี้ มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกภาษาบาลีเป็นจำนวนมากในทั้ง ๓ ปิฎกมีปรากฏอยู่ทั้งสิ้น ๓๒๔ ครั้ง ในวินัยปิฎกเล่มที่ ๑ มีปรากฏคำว่า “อิตฺถิ” อยู่ถึง ๑๑๙ ครั้ง ดังข้อความที่ว่า อนุญตฺรา อิตฺถิ ตํ ปสฺสิตฺวา เอตทโวจ มุหุตฺตํ ภนฺเต อากเมหิ วฺนทิสฺสามิติ ฯ” แปลว่า หญิงคนหนึ่งเห็นเข้า ได้กล่าวกับท่าน (พระสุนทร) ว่า “ท่านนิมนตรอัสการผู้ใดฉันจะไหว้”^๓

คำว่า “อิตฺถิ” มีปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก เช่น ข้อความที่ว่า ภควา เอตทโวจ อิทฺ มาณว เอกจฺจ อิตฺถิ วา ปฺริโส วา ปาณตปาทิ โหติ ลุทฺโท โลหิตปาณิ หตฺปเต นิวิฏฺฐอ อทฺยาปนโน ปาณญเตสุ” แปลว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสว่า มาณพ บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นสตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตาม เป็นผู้ฆ่าสัตว์ เป็นคนหยาบช้ำ มีมือเปื้อนเลือด ผักไฟในการประหารประหาร ไม่มีความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย^๔

แม้ในพระอภิธรรมปิฎก ก็ยังมีคำว่า “อิตฺถิ” ปรากฏอยู่ ดังตัวอย่างของข้อความที่ว่า อิตฺถิ อิตฺถินทฺริยํ อิตฺถินทฺริยํ อิตฺถิ”^๕ แปลว่า อิตฺถิ เป็นอิตฺถินทฺริยไช้ใหม่ อิตฺถินทฺริยํ เป็นอิตฺถิไช้ใหม่^๖

๒) **สิมฺนฺตนิ** แปลว่า สตรี ผู้หญิง เพศหญิง มีความหมายตามรูปวิเคราะห์ศัพท์ว่า ผู้มีปลายผมยาว ชื่อ สิมฺนตะ ได้แก่ เพศหญิงที่มีผมยาว (สิมฺสฺส อนฺโต สิมฺนฺโต, ทิมฺเกสฺสวโส) หญิงที่มีผมยาว ชื่อว่า สิมฺนฺตนิ (สิมฺนฺตโยคา สิมฺนฺตนิ)^๗ ศัพท์นี้มีปรากฏในพระไตรปิฎกเพียงแห่งเดียวคือ ในเล่มที่ ๒๗ และปรากฏในรูปของฉันทวิธีกัตติ ดังข้อความที่ว่า

^๒พระมหาสมปอง มุกฺขิโต (แปลและเรียบเรียง), *คัมภีร์อภิธานวรรณานา*, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๕๒), หน้า ๓๐๘.

^๓วิ.ม.(บาลี) ๑/๖๑/๖๖

^๔วิ.ม.(ไทย) ๑/๗๒/๕๙

^๕ม.อ.(บาลี) ๑๔/๕๘๒/๓๗๗

^๖ม.อ.(ไทย) ๑๔/๒๙๐/๓๕๐

^๗อภิ.ย.(บาลี) ๓๙/๓๘๐/๑๓๔

^๘อภิ.ย.(ไทย) ๓๙/๒/๑๖๓

^๙พระมหาสมปอง มุกฺขิโต (แปลและเรียบเรียง), *คัมภีร์อภิธานวรรณานา*, หน้า ๓๐๘.

ภิสานิ เต พราหมณ โย อหาสี

ยํ เอกราชา ปฐวี วิชิตวา

อิตถีสหสฺसान ฐเปตุ อคฺคํ

สึมนฺตินันํ ปวรา ภวาทู^{๑๐}

แปลว่า ท่านพราหมณ์ หญิงใดได้ลักเหง้าบัวของท่านไป
ของค์เอกอัครราชาทรงปราบปรามศัตรูทั่วพื้นปฐพี
จงสถาปนาหญิงนั้นในตำแหน่งที่ยอดกว่าหญิงพัว ๆ คน
และประเสริฐกว่าหญิงภายในขอบขันที^{๑๑}

๓) นารี แปลว่า สตรี หญิง เพศหญิง มีความหมายตามรูปวิเคราะห์ศัพท์ว่า หญิงชื่อว่า นารี เพราะต้องคู่กับชาย (นเรน โยคโต นารี), หญิงนี้เป็นของผู้ชาย จึงชื่อว่า นารี (นรสฺส อยํ นารี)^{๑๒} คำนี้มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกพอสมควร แต่ปรากฏเฉพาะในพระสูตรเท่านั้น ดังข้อความที่ว่า

ตสฺมา หิ นวรี จ นโร จ สึลวา

อฏฺฐกุเปตํ อปฺวสฺสโปสถํ

ปฺญญานิ กตฺวาน สุขุทฺรยานิ

อนินฺทิตา สคฺคมฺเปนฺติ ฐานนฺติ ๗^{๑๓}

แปลว่า เพราะฉะนั้นแล สตรีหรือบุรุษ ผู้มีศีล
รักษาอุโบสถที่ประกอบด้วยองค์ ๘
ทำบุญที่มีสุขเป็นกำไร
ไม่ถูกนินทา ย่อมเข้าถึงสวรรค์^{๑๔}

๔) ถี แปลว่า สตรี ผู้หญิง มีความหมายตามรูปวิเคราะห์ศัพท์ว่า หญิงที่เป็นที่ตั้งของครรภ์ ชื่อว่า ถี (คพฺโก ติฏฺฐติ เอตายาติ ถี) ในที่นี้ หญิงที่ฆ่าชายได้อย่างเลือดเย็น เพราะมีสันดานของสัตว์ อยู่ ชื่อว่า ถี (ถียติ เอตถฺ สุกฺกโสณฺตํ สตฺตสฺนฺตานภาเวน สํหณฺณตฺติ ถี)^{๑๕} คำว่า “ถี” ที่แปลว่า ผู้หญิงนี้มีปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกเพียง ๒ ครั้ง และปรากฏอยู่ในรูปของพหูพจน์ (ถียโย) ดังข้อความที่ว่า

^{๑๐} ข.ชา.ปิกณณก.(บาลี) ๒๗/๑๙๒๙/๓๗๘-๓๗๙

^{๑๑} ข.ชา.ปิกณณก.(ไทย) ๒๗/๘๖/๔๓๗

^{๑๒} พระมหาสมปอง มุทิโต (แปลและเรียบเรียง), คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๓๐๘.

^{๑๓} อ.อ.อ.อ. (บาลี) ๒๓/๑๓๒/๒๖๐

^{๑๔} อ.อ.อ.อ. (ไทย) ๒๓/๔๕/๓๑๗

^{๑๕} พระมหาสมปอง มุทิโต (แปลและเรียบเรียง), คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๓๐๘.

เขตต์ วตฺถุ หิรณฺญํ วา ความสํ ทาสโปริสํ
 ถิโย พนฺธุ ปุณฺณ กาเม โย นโร อนุคติขุมติ ฯ^{๑๖}
 แปลว่า (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า)
 นรชนใดปรารถนาเนื่องๆ ซึ่งไร่นา ที่ดิน เงิน
 โค ม้า ทาส บุรุษ สตรี พวกรั้ว หรือกามเป็นอันมาก ฯ^{๑๗}

๕) วฐุ แปลว่า สตรี ผู้หญิง มีความหมายตามรูปวิเคราะห์ศัพท์ว่า หญิงที่ผูกคามคุณ ๕
 ไว้ในตน ชื่อว่า วฐุ (ปัญจหิ กามคุณ ๕ อตฺตนิ พนฺธติ วฐุ), หญิงผู้เบียดเบียน ชื่อว่า วฐุ (หนติ
 หิสฺสตี วฐุ)^{๑๘} ศัพท์นี้มีปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีไม่มากนัก ดังตัวอย่างข้อความที่ว่า

อิติสฺสา สสฺสุ ปริภาสิ อวินิตา ตวํ วฐุ
 น มํ สมฺปฺจฺฉิตฺตํ อิจฺฉิ สมณฺสสฺส ททามหํ ฯ^{๑๙}
 แปลว่า แม่ผัวตำฉันว่า เธอเป็นหญิงหัวดี
 ทำไมเธอไม่คิดจะปริกษาค้นเสียก่อนว่า จะถวายสมณะเล่า^{๒๐}

๖) วนิตา แปลว่า สตรี ผู้หญิง มีความหมายตามรูปวิเคราะห์ศัพท์ว่า หญิงที่บุรุษรักใคร่
 ชื่อว่า วนิตา (วนียเตติ วนิตา)^{๒๑} ศัพท์นี้ไม่มีปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลี

๗) องคณา แปลว่า สตรี ผู้หญิง หญิงประเสริฐ มีความหมายตามรูปวิเคราะห์ศัพท์ว่า
 หญิงที่ไป (สู่บ้านสามี) ชื่อว่า องคณา^{๒๒} และศัพท์นี้ก็ไม่มีปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาบาลีที่มี
 ความหมายว่า ผู้หญิง แต่จะปรากฏศัพท์ในความหมายอื่น เช่น องคณํ หมายถึง กิเลสเหมือนเนิ่น

๘) ปมทา แปลว่า สตรี ผู้หญิง หญิงประเสริฐ มีความหมายตามรูปวิเคราะห์ศัพท์ว่า
 หญิงที่มัวเมาด้วยราคะในรูปต่างๆ ชื่อว่า ปมทา (วิรูเปสฺสึ มโท รากมโท อสฺสาติ ปมทา)^{๒๓} ศัพท์นี้
 ที่หมายถึงผู้หญิงมีปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก ดังตัวอย่างข้อความที่ว่า

^{๑๖}ขุ.ม.(บาลี) ๒๙/๑๕/๑๒

^{๑๗}ขุ.ม.(ไทย) ๒๙/๔/๑๔

^{๑๘}พระมหาสมปอง มุทิโต (แปลและเรียบเรียง), คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๓๐๙.

^{๑๙}ขุ.วิ.(บาลี) ๒๖/๒๙/๔๑

^{๒๐}ขุ.วิ.(ไทย) ๒๖/๒๙๒/๔๖

^{๒๑}พระมหาสมปอง มุทิโต (แปลและเรียบเรียง), คัมภีร์อภิธานวรรณนา, หน้า ๓๐๙.

^{๒๒}พระมหาสมปอง มุทิโต, เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๒๓}อ้างแล้ว, เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.